

Osmanlı'da Turizmin Doğuşu ve Gelişimi

The Rise and Development of Tourism in the Ottoman Empire

Dr. İbrahim YILMAZ¹

Öz

Dünyada turizm faaliyetleri sanayinin gelişmesine paralel olarak başlamıştır. Gelişen sanayi, ulaşım sektörünün önünü açarak insanların birçok yere daha hızlı ve kolay gidebilmesini sağlamıştır. Sanayinin turizme bir diğer olumlu katkısı ise üretilen mallara yeni pazarlar bulmak adına fuarların düzenlenmeye başlaması olmuştur. Merkezi şehirlerde düzenlenen bu fuarlar iş insanlarını bir araya getirirken, bir taraftan da şehirlerin, doğal, tarihi ve mimari güzelliklerini, kültürel değerlerini, ziyaretçilere sunmalarına fırsat vermiştir. Dünyadaki bu gelişme Osmanlı'yı da benzer şekilde etkileyerek turizm faaliyetlerinin başlamasını sağlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinin deniz veya demir yoluyla Avrupa ve dünyanın önemli merkezlerine bağlanmış olması bu süreci hızlandırmıştır. Bu çalışma XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup Osmanlı ülkesindeki turizm faaliyetleri incelenmiştir. Yabancı turistlerin ülkede rağbet ettikleri merkezler, bu süreçte yeni bir meslek olarak ortaya çıkan turist rehberliği, otel ve misafirhaneler gibi turizmin ana unsurları üzerinde durulmuştur. İkinci el kaynaklar ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılan çalışmanın sonunda, Osmanlı'ya Batı dünyasının birçok ülkesinden turist geldiği, bu turistlerin başta İstanbul olmak üzere ülkenin coğrafi, tarihi, dini açılarından önemli merkezlerine yoğunlaştıkları, bunlara ilaveten kültürel değerlerini de mutlaka görmek istedikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca devletin, yeni gelişen bu sektörün önemini fark ederek ortaya çıkan sorunların çözümü adına bir takım hukuki düzenlemeler yaptığı da anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, turizm, turist, rehber, otel

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Tourism activities started in the world in parallel with industrial developments. Paving the way for the transportation sector, the developing industry enabled people to go many places easier and faster. Another positive contribution of industry to tourism was that fairs began to be organised in order to find new markets for the produced goods. While bringing business people together, these fairs organised in central cities have allowed cities to present their natural, historical and architectural beauties and cultural values to their visitors as well. Affecting the Ottoman Empire in a similar way, this development in the world made tourism activities begin. The fact that Ottoman cities, particularly Istanbul, were connected to important centers of Europe and the world by sea and rail road accelerated this process. Encompassing the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, tourism activities in the Ottoman country were analysed in this study. Centres in the country that foreign tourists liked, tourist guiding which emerged as a new profession in this period, main elements of tourism like hotels and guesthouses were dwelled upon. At the end of the study in which second-hand sources and documents from the Presidency of the State Archives of Turkey Ottoman Archive were made use of, it was presented that tourists from many countries of the Western world had visited the Ottoman Empire and those tourists focused on important centers of the country, especially Istanbul, in terms of geographical, historical and religious aspects, and absolutely wanted to see its cultural values as well. Moreover, it was also understood that the state, realizing the importance of this newly-developing sector, had made certain legal arrangements for the solution of the problems that arised.

Keywords: Ottoman, tourism, tourist, guide, hotel

¹ Emniyet Genel Müdürlüğü, ibrahim.yilmaz70@hotmail.com

Paper Type: Research

Giriş

İnsanlar tarih boyunca ekonomik, dini, ticari, askeri vb. sebeplerle yolculuklar yaparak değişik coğrafyalara gitmişlerdir. XIX.yüzyıl başlarından itibaren gelişen sanayi, turizm sektörünün ortaya çıkmasını sağlayan etmenlerden olmuştur. Sanayinin gelişimi yeni istihdam alanları ortaya çıkararak çalışan sayısını artırmış ve insanların düzenli gelir elde etmesinin önünü açmıştır. Çalışma hayatındaki düzenlemeler yılın belli dönemlerinde izin haklarının ortaya çıkmasını sağlamış, böylece düzenli gelire ve sosyal haklara sahip olan insanların harcama kalemleri de çeşitlenmeye başlamıştır. Sanayi devriminin turizme bir diğer katkısı da gelişen ulaşım imkanlarıyla daha hızlı ve konforlu yolculuklar yapılabilmesi olmuştur (Eralp, 1983, s.29-31). Bu yüzyılda Avrupa devletlerinin artan üretimlerine yeni pazarlar bulmak amacıyla Londra, Paris, Viyana gibi önemli şehirlerde yaptıkları fuarlar, binlerce insanın buralara seyahat etmelerine vesile olmuş ve turizmin gelişmesine büyük katkılar sunmuştur (Çetin, 2018, s.1).

Tanzimat Fermanıyla yeni bir dönem başlatan Osmanlı Devleti'nin dünyadaki bu gelişmelerden uzak kalması düşünülemezdi. Nitekim bu fuarlardan bir kısmına katıldığı gibi 1863'te kendisi de *Sergi-i Umumi-i Osmaniye* ismiyle bir fuar düzenlemiş (Çetin, 2018, s. 1) ve aynı yıl İstanbul'da bir seyahat acentesi faaliyete başlamıştır (Koçer, 2020, s.341). Sergi, Avrupa ülkelerinden büyük bir ilgi görmüş, tüccar, iş insanı ve gazetecilerin de içinde bulunduğu grupları İstanbul'a çekmiştir. Bu meyandan olmak üzere 1863 Nisan başında 142 kişilik bir grup, devamında ise 450 kişilik diğer bir grup gelmiş, bunları Avusturya ve İngiltere'den gelen daha küçük gruplar takip etmiştir. Osmanlıya gelen ilk turist grupları olan bu insanlar sergiyi gördükten sonra İstanbul ve çevresini de gezmişler, başkent yoğun bir turizm faaliyetine sahne olmuştur. 450 kişilik grup İzmir'e de gittikten sonra ülkeden ayrılmış, böylece turizm faaliyetleri başkent dışına da taşmıştır (Önsoy, 1983, s. 233, 234).

Turizm faaliyetlerinin başlamasıyla, Osmanlı ülkesi, etnik zenginliği, üç büyük dinin kutsal mekanlarına ev sahipliği yapması, ticari potansiyeli gibi özellikleri bakımından bir çekim merkezi olmuştur. Orient Express'in 1883 yılında seferlerine başlayarak Avrupa ile Osmanlıyı demiryoluyla birbirine bağlaması turizmin gelişmesini hızlandırmıştır. Ayrıca bu dönemde, günümüzdeki kruvaziyer gemilerinin karşılığı olarak düşünülebilecek olan *tenezzüh* (gezi, gezinti) *vapurları* da İstanbul'a Batılı turistleri getirmekteydi (BOA.Y.PRK.EŞA. 47/74; BOA.Y.PRK.ASK.71/39, 205/28; BOA.Y.PRK.ZB10/9). Bu faaliyetler sonucunda artan talebi karşılamak amacıyla özellikle liman şehirlerinde otel, lokanta, eğlence merkezleri gibi tesisler kurulmaya başlanmıştır (Çetin, 2018, s. 2).

Bu çalışmada, turizmin Osmanlı ülkesine giriş evresi, ülkenin turistik olarak öne çıkan değerleri, devletin yeni gelişen turizm olgusuna yaklaşım tarzı, turist rehberliğinin erken dönemleri ve turistlere yönelik konaklama imkanlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

1.Turizmin Cazibe Merkezleri ve Devletin Turizme Yaklaşımı

Osmanlı topraklarındaki tarihi yapılar, İstanbul ve çevresinin doğal güzellikleri, özellikle Kudüs ve çevresindeki dini merkezler, müzeler, selamlık töreni, Hazine-i Hümayun ve ülkenin değişik coğrafyalarında bulunan arkeolojik kalıntılar, belgelerde *seyyahin* (BOA.İ.MMS.116/4994; BOA.HR.MKT.853/35, 782/7, 2135/54) olarak geçen dönemin turistlerini cezp eden merkezler durumundaydı.

Vürl isimli bir yabancı tarafından yazılarak Viyana'da bastırılan ve Ekim 1891 tarihinde *Dersaadet ve Civarına Mahsus Rehberdir* ismiyle Türkçeye de çevrilen kitapta yabancı gözüyle İstanbul ve çevresindeki turistik mekanlar hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Yazar, İstanbul'da üç gün kalacak turistlerin Galata Kulesi'ni, Saray-ı Hümayun'u (Topkapı Sarayı),

Ayasofya, Süleymaniye ve Sultan Ahmet camilerini, hipodromu, Kapalı Çarşı'yı, Beyoğlu, Tophane ve Üsküdar bölgelerini, Bulgurlu Dağı'nı, Boğaz'ı, Yedikule civarını gezmelerini tavsiye etmektedir. Bir hafta kalacakların ise bu yerlere ilave olarak perşembe günleri saat ikide Üsküdar dervişlerini ve cuma günleri saat birde Selamlık Resmi'ni izledikten sonra Kağıthane bölgesini ziyaret edebileceklerini, 15 gün kadar kalacakların ise üç dört günlük bir Bursa gezisi planlamalarını tavsiye etmektedir (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

İstanbul'a gelen turistler Hazine-i Hümayun ve Cuma Selamlığı'nı mutlaka görmek istiyorlardı. Tarihi süreçte savaşlarda ele geçirilmiş kıymetli ganimetler ile padişahlardan geriye kalmış değerli eşyaların bulunduğu Hazine-i Hümayun turistlerin görmek istedikleri en önemli merkez durumunda olup ziyaret edilmeleri özel izne tabi idi. Seksen civarında olup Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmek isteyen Macar turist kafilesine 13 Nisan 1892 tarihinde bizzat padişah tarafından izin verilmişti (BOA.TS.MA.e. 242/73). Bir gün sonra ise altmış kadar Amerikalı turist ile Fransız subaylarından Binbaşı Mösyö Frankfur ve ailesine aynı konuda izin verilmiş (BOA.TS.MA.e. 242/74), 12 Nisan 1899 tarihinde ise bir grup İtalyan turist, refakatlerine verilen bir yaver ile birlikte Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmişti (BOA.Y.PRK.PT.19/20).

Kalabalık turist gruplarının Hazine-i Hümayun'u ziyaretleri hem güvenliğin hem de düzenin sağlanması bakımından zorluklar çıkardığından büyük grupların aynı anda ziyaretine müsaade edilmemekte, gruplar olabildiğince küçük takımlara ayrılmaktaydı. 22 Şubat 1911 tarihinde Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmek için izin isteyen 600 kişilik Amerikalı turist grubuna padişah tarafından izin verilmiş, sadaret tarafından Hazine-i Hümayun Kethüdalığı'na yazılan yazıda ise grubun olabildiğince küçük takımlara bölünerek ziyaretin gerçekleştirilmesi emri verilmişti (BOA.BEO.3860/289487).

İstanbul'a gelen turist grupları, padişahın halka açık bir camide cuma namazı kılması dolayısıyla yapılan merasim demek olan Cuma Selamlığı'nı (İpşirli, 1993, s. 92) da mutlaka görmek istiyorlardı. 27 Nisan 1883 tarihindeki Cuma Selamlığı'nda II.Abdülhamid, Hamidiye Camii'ne gelmişti. 100 kadar İngiliz turist kendileri için hazırlanan özel alanda töreni izliyorlardı. İngilizler üç defa padişahı kuvvetli şekilde alkışladılar. Padişah bu samimi alkışlardan pek memnun olduğundan hazır bulunan birkaç İngiliz subay ıstabl-ı amireyi (saraya ait binek ve yük hayvanlarının bulunduğu yer, Pakalın, 1993, s. 7) ziyaret etmeye davet edilmişti (BOA.Y.PRK. PT.19/32). Bursa Vali Vekili'nin merkeze yazdığı yazıya göre, Mart 1898'de Bursa'ya gelen Fransız turist grubu vilayetteki turistik yerleri gezdikten sonra, 1 Nisan 1898 Cuma günü düzenlenecek olan Cuma Selamlığı'nı izlemek üzere İstanbul'a hareket etmişlerdi (BOA.Y.PRK. UM. 41/71).

Cuma Selamlığı'nı izlemek için de idareden izin almak gerekmekte olup bu iznin alınması hususunda elçiliklerin de devreye girdiği müşahede edilmektedir. Nisan 1905'te İstanbul'a gelecek olan 120 Macar turistin bu töreni izleyebilmeleri için Hariciye Nezareti aracılığıyla yapılan talep üzerine, güvenilir oldukları sefaretçe beyan ve temin olunanların töreni izleyebilmeleri, 9 Nisan 1905 tarihli irade ile uygun görülmüştü (BOA.HR.TH.317/68; BOA.İ.HUS.128/14).

Padişahın güvenliği de söz konusu olduğundan Zaptiye Nezareti Cuma Selamlığı'na katılan turist gruplarını yakinen takip etmekteydi. Nezaretin raporuna göre, 22 Nisan 1892 tarihinde Cuma Selamlığı'nı izleyecek olan Amerikan turist grubundan bazılarında Amerikan yapımı, çanta şeklinde yeni sistemde fotoğraf makineleri bulunmakta ve gezdikleri yerlerde kimseye hissettirmeden istedikleri şeylerin fotoğraflarını çekmekteydiler. Nezaret, güvenlik kaygılarını açıkça dile getirmeyerek, bu turistlerin Cuma Selamlığı esnasında da fotoğraf çekme ihtimallerinin bulunduğunu, halbuki ki töreni seyretmek için yere çanta ile gelmenin nezaketsizlik olacağını, konunun turist grubuna münasip bir lisan ile izah edilerek fotoğraf makinelerinin tören alanına alınmayacağını, ayrıca takipleriyle görevlendirilen zaptiyelerin de grubun arasında bulunacaklarını ifade etmekteydi (BOA.Y.PRK.ZB.10/10)

İstanbul'a gelen yabancı turistlerin ziyaret ettikleri yerlerin başında Ayasofya, Sultan Ahmet, Süleymaniye gibi camiler gelmekteydi (BOA.Y.PRK.ZB.21/18; BOA.İ.HUS.140/37). Fakat turistlerin buralardaki uygunsuz hareketleri devleti tedbir almaya sevk etmişti. Süleymaniye Camii'ni ziyaret eden turist grubundan birkaç kişinin cami bahçesinde idrarlarını yapmaları II.Abdülhamid'in kulağına kadar gitmiş ve 4 Nisan 1906 tarihinde konuyla ilgili bir irade yayınlamıştır. İradede, sehven veya kasten vuku bulan bu hareketin ilk önce dini değerlerimizce, ikinci olarak ise bu konuyu gören halkımızın turistlere müdahalesiyle feci ve siyasi bir hadisenin meydana gelmesi ihtimaline nazaran dikkate değer bir olay olduğu vurgulanmaktaydı. İradenin devamında bu gibi yerlerde memurlar görevlendirilerek böyle münasebetsizliklere meydan verilmemesi emri verilmişti (BOA.İ.HUS. 140/37).

İstanbul'u gezip gören yabancı turistler, Adalar, Bursa, Tekirdağ gibi yakın çevredeki tarihi ve turistik merkezleri de merak etmekte ve oraları da ziyaret etmekteydiler. Bu cümleden olmak üzere, Nisan 1892'de İstanbul'a gelip şehrin önemli merkezlerini gezdikten sonra Bursa'ya geçen Amerikan turist grubu, Ekim 1903'te Tekirdağ'a giden Macar turist grubu, 15 Nisan 1906 tarihinde, kiraladıkları Şirket-i Hayriye vapuruyla Adalar'a giden 160 kişilik Macar turist grubu ve aynı gün, Marmara şirketinden kiraladıkları vapurla Bursa'ya giden 42 kişilik Alman turist grubu zikredilebilir (BOA.DH.MKT.782/7; BOA.HR.TH. 293/18; BOA.Y.PRK.ŞH.13/66; BOA.Y.PRK.ZB.21/18).

Turist grupları genellikle İstanbul'a gelip akabinde yakın çevreyi ziyaret etmekte iken Mart 1898'de iki yüz civarında Fransız turist, vapurla Marsilya'dan Mudanya'ya gelmişler, buradan özel bir trenle Bursa'ya geçip tarihi ve turistik yerleri ziyaret etmişlerdi. Bu turist grubundan, vapurun kaptanıya biri kadın olmak üzere altı Fransız, Bursa Valiliğini ziyaret ederek kendilerine gösterilen yardım ve kolaylıklar dolayısıyla kabile adına teşekkür etmişlerdi (BOA.Y.PRK.UM.41/71).

Osmanlı ülkesinde bulunan arkeolojik yerler de yabancı turistleri cezbediyordu. Mayıs 1905'te arkeoloji hocaları ve zenginlerden oluşan 170 kişilik İngiliz turist kafesi bir gezi vapuruyla Cezayir-i Bahri Sefid, İzmir ve Aydın'da arkeolojik alanları ziyaret etmişler, ziyaretleri sırasında mahalli yetkililerce gösterilen kolaylık ve yardımlar dolayısıyla Hariciye Nezaretine memnuniyetlerini bildirmişlerdi (BOA.Y.PRK.EŞA.47/74).

Dini bakımdan önemli bir merkez olan Kudüs, yerli ve yabancı turist gruplarının sıklıkla ziyaret ettiği bir merkez durumundaydı. Kudüs polis teşkilatının Kasım 1913'te merkeze yazdığı yazıya göre özellikle yılın son aylarında yapılmakta olan ayinlere katılmak üzere Osmanlı vatandaşı veya yabancı olmak üzere şehre 50.000'e yakın ziyaretçi gelmekteydi (Yılmaz, 2020, s. 41). Öyle ki artan ziyaretçi sayısı, emniyet ve asayişin sağlanması amacıyla ek tedbirler almayı gerektirmekteydi. (BOA.BEO.927/69482). İspanya sefaretinin Hariciye Nezaretine yazdığı yazıya göre 200 kadar İspanyol, Kudüs ve çevresini ziyaret etmek amacıyla 8 Nisan 1904 tarihinde Hayfa, 11 Nisan 1904 tarihinde ise Yafa limanında bulunacaktı. Hariciye Nezareti, Sadaret aracılığıyla Beyrut vilayetine bilgi vererek gerekli kolaylığın sağlanmasını talep etmişti (BOA.Y.A.HUS. 469/11).

Osmanlı ülkesine yabancıların sıklıkla gelmeye başlamaları devleti tedbir almaya sevk etmiş, bu insanların geliş maksatlarının ve ülkedeki faaliyetlerinin takibiyle Zaptiye Nezareti görevlendirilmiş, ülke içinde gidecekleri yerlere de önceden bilgi verilerek, siyasi faaliyette bulunup bulunmadıkları, ihtilalcilerle görüşüp görüşmedikleri gibi hususların kontrol altında bulundurulması talimatı verilmişti (BOA.DH.MKT.2426/9). Süreç içerisindeki uygulamalar, Zaptiye Nezaretinin bu görevini hassasiyetle icra ederek turist gruplarını yakinen takip ettiğini göstermektedir (BOA.Y.PRK.ZB. 10/10, 15/49, 21/18, 37/33).

II.Abdülhamid turistik mekanlarda tedbir aldırarak yetinmemiş, İstanbul'a gelecek yabancıların müspet intibalarla ayrılmasına da önem atfetmiştir. 22 Mart 1893'te çıkardığı bir iradede, şehre yeni gelen bir yabancı için ilk gördüğü manzaranın önemli olduğu belirtildikten sonra Avrupa'dan demiryolu ile gelen kişilerin ilk gözüne çarpacak olan Yedikule'den

Kumkapı'ya kadarki bölgenin tenekeden yapılmış kulübelerle dolu olduğu, bu durumun çirkin bir görüntü oluşturduğu ifade edilmektedir. İradenin devamında ise burada ikamet eden fakir insanların yeni inşa edilecek veya kiralanacak evlere nakledilmeleri ve kulübelerin ortadan kaldırması emredilmekteydi (Engin, 2016, s. 139).

Osmanlı Devleti turizm faaliyetlerinin ülkeye olan katkılarını görmüş olacak ki bu sektörün geliştirilmesi adına I.Dünya Savaşı yıllarında dahi bir takım çalışmalar yürütmüştür. Çalışmalar, Ernest Erman isimli bir Alman tarafından yazılan ve her sene İsviçre, İtalya gibi ülkelere giden Alman turistleri Osmanlı ülkesine çekebilmek için bazı fikirler içeren bir mektubun Mayıs 1916'da Dahiliye Nezaretine ulaşmasıyla başlamış, Ticaret ve Ziraat Nezaretine konu hakkında bir rapor hazırlama görevi verilmişti. Nezaretin hazırladığı raporda, Osmanlı şehirlerinin pek çok yabancı turisti, özellikle müttefik devlet vatandaşlarını kolaylıkla kendilerine çekebileceği fakat bunun için yapılması gereken bazı işler olduğu belirtilmekteydi. Bu işlerin başında ülkedeki kaplıcaların fenni gelişmelere uygun olarak düzenlenmesi, bunların yakın civarında otel, eğlence yerleri gibi turistik tesislerin kurulması, yolların düzenlenmesi, ulaşım araçlarının iyileştirilerek sayılarının artırılması gelmekteydi. Nezaret, ayrıca ülkenin turizm değerlerini yabancılara tanıttak ve ülke içinde sektöre danışmanlık hizmeti verecek kişilerden de istifade edilmesi gerektiğinin altını çiziyordu (Yüksel, 2010, s. 201-203).

Devam eden süreçte, turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla bir tetkik komisyonu kurulmuş ve İstanbul ağırlıklı olmak üzere yapılması gerekenler tartışılmıştı. Tartışmalar sonucunda İstanbul'un imarı, çevre sorunlarının çözülmesi, yeşil alanların ıslahı, büyük bir hayvanat ve nebatat bahçesi kurulması, ulaşım ve konaklama imkanlarının geliştirilmesi, belli mevsimlerde at koşusu, spor müsabakaları, çeşitli eğlenceler vb. aktiviteler düzenlenmesi kararı alınmıştır. Komisyon İstanbul dışında yapılabilecekler konusuna da değinerek Bursa ile İstanbul arasındaki ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, Tuzla ve Yalova kaplıcalarının ıslahı gibi kararlar da almıştır. Raporda zikredilenler, devletin içine düştüğü sıkıntılar sebebiyle hayata geçemediyse de Osmanlı Devleti'nin turizm sektörüne bakışını göstermesi açısından önemlidir (Yüksel, 2010, s. 204, 214-224).

2. Turist Rehberleri

Osmanlı topraklarında turizm faaliyetlerinin başlaması, özellikle İstanbul'da turist rehberliği mesleğinin de doğmasını sağlamıştı. Bu meslek mensupları genellikle Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Bu kişiler turistleri genellikle vapur iskeleleri veya tren istasyonlarında karşılamakta bazen de otel sahipleri tarafından turistlere tavsiye edilerek belli bir ücret karşılığında anlaşmaktaydılar. Rehberlik yapan kişilerin, herhangi bir eğitimden geçmemiş olmaları ve bir denetime tabi tutulmamaları dolayısıyla turistlere yalan yanlış bilgiler verdikleri, esnaf ile iş birliği yaparak fahiş fiyatlara mal satılmasına aracılık ettikleri şeklinde şikayetler gelmekteydi. Bu şikayetlerin padişaha kadar ulaşması üzerine çıkarılan irade-i seniyyede turist rehberlerinin düzene sokulması için bir nizamname çıkarılması emredilmiş ve konu Şuray-ı Devlet'e havale edilmiştir. Şuray-ı Devlet konu hakkında 16 Temmuz 1890 tarihli bir layiha hazırlamış ve idareye sunmuştur. Layihada rehberler hakkında ayrıntılı düzenlemeler yapılmış olup ayrıca İstanbul'da bulunan otel ve misafirhanelerin de bir intizama alınması ve oralarda kalacaklar hakkında da idarenin bilgi sahibi olabilmesi adına hazırlanan ve 20 Nisan 1888 tarihinde idareye sunulan layihanın da uygulamaya konulmasının münasip olacağı ifade edilmekteydi (BOA.İ.MMS.116/4994).

Şuray-ı Devlet'in hazırladığı taslak 10 Kasım 1890 tarihinde *Seyyahine Tercümanlık İdenler Hakkında Nizamname* ismiyle yürürlüğe konulmuştur. 6 maddeden oluşan bu nizamname, rehberleri belediyeden tercümanlık şahadetnamesi almaya mecbur tutmaktaydı. Bu şahadetnameyi almak isteyenlerin kabahat cinsinden suçlar hariç olmak üzere sabıkasız olmaları, Türkçe ile beraber bir başka lisanı bilmeleri, rehberlik yapacakları şehir hakkında bilgi sahibi olmaları zorunlu olup ayrıca iyi hal sahibi olduklarına dair mahalle muhtarından alacakları ilmühaberi belediyeye ibraz etmeleri gerekmekteydi. Bu başvuruyu üzerine belediyeler

gerekli tahkikatları yaptıktan sonra kişilere tercümanlık şahadetnamesi verecekti. Nizamname hükümleri taşra vilayetlerde rehberlik yapmak isteyenler için de geçerli olup onlar da buldukları yer belediyelerinden şahadetnamelerini alacaklardı. Şahadetnameli rehberlerden, turistleri yanıltarak onları zarara uğratanların şahadetnameleri iptal edileceği gibi gerekiyorsa haklarında ceza kanununa göre de soruşturma açılacaktı (*Seyyahine Tercümanlık İdenler Hakkında Nizamname*, Düstur 1/6, s. 784).

Vürl isimli bir yabancı tarafından yazılıp Türkçeye de çevrilen kitapta rehberlerin İstanbul'un her yerinde buldukları, fakat Viyana, Tobias veya İmperyal otelleri yanında bulunan ve Almanca bilen rehberlerin tercih edilmeleri gerektiği, bu rehberlerin oldukça iyi hizmet verdikleri, günlük 8, 10 Frank civarında ücret aldıkları belirtilmektedir. Devamında ise bunların dışındaki rehberlerin esnaf ile anlaşarak turistlere oldukça yüksek fiyatlara eşya satın aldıkları ifade edilmektedir (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

Turist rehberleri hakkında bir nizamname çıkarılıp, bir nebze düzen içine alınmış olsa da bu kişilerle ilgili şikayetler devam ediyor olacak ki çeşitli arayışların olduğuna şahit olunmaktadır. Bu meyandan olmak üzere Budapeşte Başşehbenderliğinin, 8 Mayıs 1900 tarihinde Hariciye Nezaretine yazdığı yazıda, Budapeşte Belediyesinin turist rehberleri hakkında yeni bir nizamname hazırladığı, Osmanlı ülkesinde turist rehberliği yapan ve çeşitli tabiiyetlere mensup olan kişilerin bilgisizlik veya kötü niyetleri sebebiyle İstanbul'a gelen turistlere yanlış bilgiler vermekte olduklarından dolayı bu konunun Osmanlıya da örnek olabileceği, ilgili nizamname tercümesinin gönderildiği belirtilmekteydi. İlgili nizamname, turist rehberliği yapmak isteyenlerin polis bakanlığından ruhsat almalarını zorunlu kılmakta olup bu kişilerin Macar tabiiyetinden, sabıkasız, iyi ahlaklı, en az beş sene Peşte'de ikamet etmiş ve görünüş olarak tikslenme uyandıracak bir hastalığa دچار olmaması gerekmekteydi. Rehberler, polis idaresinden alacakları ve rehber olduklarını gösterir tenekeden mamul bir kokartı yakalarına takacaklardı. Rehberlerin turistleri taciz etmeleri ve onlara hizmet teklif etme esnasında gürültü yapmaları yasaktı. Bu kişiler, ilk yarım saat için 1 Korun, devamındaki her yarım saat için 0,50 Korun, yarım gün için 4 Korun, bir gün için ise 8 Korun ücret alabileceklerdi. Rehberlerin, turistlere rehberlik hizmeti dışında başka bir hizmet sunmaları kesinlikle yasaktı. Bu nizamnameye aykırı hareket edenler 1 Korundan 100 Koruna kadar para cezasıyla cezalandırılacaktı. (BOA.HR.İD.2005/30).

13 Nisan 1901 yılında saraya sunulan bir raporda ise İstanbul'a gelen yabancı turistlerin günden güne arttığı, gelenlerin genellikle zengin ve kültürlü kişilerden oluştuğu, bu kişilerin İstanbul'a ulaşır ulaşmaz ilk önce bir tercümana (rehber) ihtiyaç duydukları, tesadüf ettikleri tercümanı maiyetlerine kabul ederek onlar vasıtasıyla İstanbul'u gezmeye başladıkları, tercümanların turistlere istedikleri gibi davrandıkları, değişik milletlerden olmaları dolayısıyla turistlere milletimiz aleyhinde beyanatlarda buldukları, bunun sonucunda turistlerin ülkelerine döndüklerinde gazete ve dergilerde bir takım yanlış mütalaalar yayınladıkları ifade edilmektedir. Raporun devamında, devletin menfaatini düşünen, değişik dilleri konuşabilen Müslüman tercümanlar vasıtasıyla erbab-ı namus tercümanlar seçilerek Zaptiye Nezareti denetiminde bir düzene konulması gerektiği belirtilmektedir. Rapora göre bu suretle oluşturulacak tercüman sınıfından iki türlü yarar sağlanır. Birincisi; Gelecek turistlere müspet bilgi ve fikirler verilir. İkincisi ise turistlerin durumlarını ve faaliyetlerini gizlice takip etme imkanı doğar. Böylece masrafsız olarak bir hafiyeye grubu teşkil edilmiş olacaktır (BOA.Y.PRK.MYD.23/72).

Rehberler hakkında bir nizamname çıkarılmış olmasına rağmen uygulamada çeşitli sorunlar çıkıyordu. İstanbul belediyesi 17 Aralık 1910 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda turist rehberliği yapmak üzere başvurmuş olan yirmi yedi kişi hakkında Emniyet-i Umumiye Müdüriyetince yapılan tahkikatta bunlardan hiçbirisinin kabahat suçları dışında sabıklarının olmadığı, iyi halli kişiler oldukları, Türkçeden başka birkaç lisana vakıf oldukları ayrıca memleketin turistik mekanları hakkında da bilgi sahibi oldukları anlaşılacak bunlardan Osmanlı vatandaşı olanlardan bir kısmına tercümanlık belgesi verildiği, diğerlerine de verileceği

fakat yabancılardan rehberlik yapmak isteyenlere yapılacak muamele hakkında nizamnamede bir hüküm bulunmadığı için başvurular arasında bulunan Yunanlılar ile bir İngiliz'e belge verilip verilmeyeceği hususunda tereddüde düşüldüğü ifade edilmektedir (BOA.DH.MTV.24/7).

Konunun ulaştığı Hariciye Nezareti 11 Şubat 1911 tarihinde verdiği cevapta, turist rehberliğinin bir sanat ve esnaflık olduğunu, ilgili mevzuata göre ülkede sanat ve esnaflık icrasının Osmanlı vatandaşları ile bu konuda karşılıklı antlaşma imzalanmış olan devlet vatandaşlarına münhasır bulunduğunu, bu sebeple Yunan, Sırp ve İranlıların esnafın uymak zorunda olduğu bütün kural ve kanunlara uymak ve vergisini vermek suretiyle sanat ve esnaflık yapabileceklerini, bu üç millet dışındaki yabancıların Osmanlı ülkesinde sanat ve esnaflık icra etmelerinin mümkün olmadığını ifade etmişti (BOA.DH.MTV.24/7).

3. Konaklama Tesisleri

Birçok elçiliğin bulunduğu ve gayrimüslimler tarafından tercih edilen bir bölge olan Pera, İstanbul'un ilk otellerine ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgede 1841 yılında açılan ve James Misserie tarafından işletilen Hotel d'Angleterre Osmanlı ülkesindeki ilk modern oteldi (Arslan ve Polat, 2015, s. 110). XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Batı'yla ekonomik ve siyasal alanda daha yoğun ilişkiler kurması otel ihtiyacını da artırdı (Yılmaz, Yetgin ve Kozak, 2018, s. 118). Bu ortam yeni otellerin kurulmasının önünü açmış olup yüzyılın sonlarına gelindiğinde sadece Beyoğlu bölgesindeki otellerin sayısı 50'ye ulaşmıştı (Arslan ve Polat, 2015, s. 110). Bu gelişmeler İstanbul'la sınırlı kalmamış, Eskişehir'de 1892 yılında açılan Hotel Tadia örneğinde olduğu gibi demiryolu güzergahında bulunan şehirlerde de yaşanmıştır (Yılmaz vd. 2018, s. 118).

Dersaadet ve Civarına Mahsus Rehberdir ismiyle 1891 yılında Osmanlı Türkçesine çevrilen kitapta dönemin İstanbul'unda kalınabilecek oteller hakkında da bilgiler verilmektedir. Tavsiye edilen birinci derecede oteller genel olarak Beyoğlu bölgesindedir. Bunlar arasında Viyana, Tobias ve İmperyal Otelleri Almanlara ait olup oda fiyatları 2,5- 6 Mark, yemekler dahil olarak ise 8-12 Mark arasındaydı. Alman otelleri dışında Londra Oteli, Bizans Oteli, Lüksemburg Oteli ve İngilizlere ait olan Mısır ve Royal otelleri tavsiye edilmekteydi. İkinci grupta sayılan oteller, Alman otellerinden daha kaliteli olup özellikle yeni yapılan Londra Oteli oldukça güzel tefriş edilmiş ve asansör de kurulmuştu. Bu otellerin fiyatları doğal olarak Alman otellerinden daha yüksekti (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

Birinci derecede oteller arasında sayılabilecek olmasına rağmen fiyatları daha düşük oteller de bulunmaktaydı. Grand Britanya ve Ungarya Otelleri bu gruptandı. Yazar, tren istasyonu civarı veya Galata'daki otelleri ise tavsiye etmemekteydi. Bu bölgedeki otellerin çıplak dört duvardan başka bir şeylerinin olmadığını, misafirlerine kötü havadan korunma dışında bir imkan sunmadıklarını ifade etmekteydi (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

Osmanlıda turizm faaliyetlerinin başlamasıyla ülkeye gelenler arasında durumları meçhul ya da şüpheli kişilerin de bulunuyor olması idareyi bazı tedbirler almaya zorlamaktaydı. Bu mahzuru ortadan kaldırmak amacıyla otel ve misafirhane işletenlere müşterilerinin kayıtlarını tutma zorunluluğu getirilmişti (BOA.İ.KAN.1/43). Otel ve misafirhanelerin kontrol altına alınması amaçlı ilk çalışma 1887 yılında başlamasına rağmen (Çetin, 2018, s.7) bu konudaki talimat ancak 11 Mart 1895 tarihinde yürürlüğe girebilmişti. *Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat* ismiyle yayınlanan ve adından da anlaşılacağı üzere sadece İstanbul'da geçerli olan bu talimata göre; otel açmak veya evinin odalarını kiraya vermek isteyenler polis teşkilatına bilgi verecekler ve kapılarına işletmelerinin nev'ini bildiren bir levha asacaklardı. Hancı, lokantacı ve buna benzer kirahanecilerin işletmelerine gelen kişilerin kaydını tutma zorunluluğuna (*Ceza Kanunname-i Hümayunu*, madde 256) otel ve misafirhane sahipleri de tabi olacaklardı. Bu zorunluluk kapsamında otel ve misafirhane işletenler müşterinin ismi, şöhreti, mesleği, nereden geldiği, geliş tarihi, tabiiyeti ve kaldığı sürenin kaydedildiği bir defter tutacaklardı. Bu kurala uymayan işletme sahiplerine 6

beşlikten, 10 beşliğe kadar para cezası uygulanacaktı. Bu defterlerde otel veya misafirhane işleticilerinin ismi, şöhreti, yaşı, doğum yeri, tabiiyetleri ve işletmelerin açılış tarihleri gibi bilgiler de kayıtlı olacaktı. Müstecirler müşterilerinden şüpheli olanları polise bildirmedikleri takdirde haklarında ceza kanununa göre soruşturma açılacaktı. Polisler gerekli gördükleri takdirde otel ve misafirhanelere gelenlerin kaydedildiği defteri inceleyebilecek, buralarda kalanlar ile otel veya misafirhane değiştirenlerin kaydını alabilecekti. Ağır cezalı bir suçtan şüpheli veya hükümlü olanlar ile serseri makulesinden olanların otel ve misafirhanede saklandıklarıyla ilgili şüphe olduğunda, polis bu tür kişileri yakalamak amacıyla her yerde arama yapabileceği gibi bu işletmelerde de arama yapabilecekti. Yabancıların işlettiği otel ve misafirhanelerin aranmasında, bu konudaki mevzuat dikkate alınacaktı (Çetin, 2018, s.7; BOA.HR.İD.178/44).

Otel ve misafirhaneler hakkındaki talimatın içeriği incelendiğinde genel olarak buralarda gecelemlerin kayıt altına alınması amaçlanmakta ve polisin bu mekanlar üzerindeki yetkileri düzenlenmektedir. Bu haliyle talimatın esas amacının güvenlik kaygıları olduğu anlaşılmaktadır (Çetin, 2018, s. 9).

Beyoğlu Mutasarrıflığının 8 Ağustos 1895 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıya göre oteller hakkında tanzim edilen nizamname hükümleri Osmanlı vatandaşları tarafından kolaylıkla benimsenmesine rağmen yabancı devlet vatandaşı olan otelciler bu konuda elçiliklerinden bir tebligat gelmedikçe nizamname hükümlerini uygulamayacaklarını ifade etmekteydiler (BOA.DH.MKT.415/63). Yabancı otel ve misafirhane işleticilerinin, müşterilerinin kimlik bilgilerini güvenlik güçleriyle paylaşmamaları üzerine sefaretler nezdinde yapılan girişimlerden de sonuç alınmayınca bu kişiler hakkında davalar açılmış, yapılan muhakemeler sonucunda para cezaları verilmiş fakat yine de nizamname hükümlerinin yabancılar tarafından da tam olarak uygulanması sağlanamamıştır (Çetin, 2018, s.10,11).

Sonuç

Osmanlı ülkesi doğal güzellikleri, tarihi mirası, kültürü ile XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı turist gruplarını kendisine çekmiş olup bu gelişmenin temel kolaylaştırıcısı ulaşım araçlarının gelişimi olmuştur.

Osmanlı Devleti, gelişen turizm sektörüne olabildiğince hızlı bir şekilde ayak uydurarak turist rehberleri ve konaklama tesisleri alanında bir takım hukuki düzenlemeler yapmıştır. Oteller hakkında yapılan düzenlemeler ağırlıklı güvenlik kaygılarıyla yapılmış olsa da rehberler konusunda getirilen kurallar daha çok turizmin gereklerine cevap verme adına yapılmıştır.

Hazine-i Hümayun'u ve Selamlık Resmi'ni izlemek isteyenlere izinler verilmesi, rehberler hakkındaki nizamnamede bu kişilerin sabıkasız, iyi ahlaklı kişilerden olmaları, hizmet verecekleri şehir hakkında doğru bilgilere sahip bulunmaları, turistleri aldatarak zarara soktuklarında ruhsatnamelerinin iptal edilmesi hatta ceza soruşturması açılması gibi kurallar idarenin turizmin önemini farkında olduğunu göstermektedir. Turist gruplarının sıklıkla kendilerine gösterilen kolaylıklar dolayısıyla idareye teşekkürlerini bildirmeleri bu anlayışın devlet ve toplumun geneline şamil olduğunu ve turist gruplarının ülkeden memnun ayrıldıklarını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). BEO.(Bab-ı Ali Evrak Odası) 927/69482, 3860/289487.

BOA.DH (Dahiliye Nezareti) MKT (Mektubi Kalemi) 415/63, 782/7, 2426/9.

BOA.DH.MTV.(Mütenevvia Evrakı) 24/7

- BOA.HR. (Hariciye Nezareti) İD. (İdare Evrakı) 178/44, 2005/30
BOA.HR.MKT (Mektubi Kalemi Belgeleri) 853/35, 782/7, 2135/54
BOA.HR.TH. (Tahrirat Evrakı) 293/18, 317/68
BOA.İ.(İrade) HUS. (Hususi Evrakı) 128/14, 140/37
BOA.İ.KAN. (Kanun ve Nizam) 1/43
BOA.İ.MMS. (Meclis-i Mahsus Evrakı)116/4994
BOA.Y.PRK.MYD. (Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-Harbiye Dairesi Evrakı) 23/72
BOA.TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı) 242/73, 242/74
BOA.Y.(Yıldız) A.HUS. (Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) 469/11
BOA.Y.PRK.(Perakende) ASK. (Askeri Maruzat Evrakı)71/39, 205/28,
BOA.Y.PRK.EŞA. (Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Evrakı) 47/74,
BOA.Y.PRK.PT. (Posta Telgraf Nezareti Maruzatı) 19/20, 19/32
BOA.Y.PRK.ŞH.(Şehremaneti Maruzatı Evrakı) 13/66
BOA.Y.PRK.TKM. (Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı) 23/10
BOA.Y.PRK.UM. (Umumi Evrak) 41/71
BOA.Y.PRK.(Yıldız Perakende Evrakı) ZB. (Zaptiye Nezareti Maruzatı) 10/9, 10/10, 15/49, 21/18, 37/33

Kitap ve Makaleler

- Arslan, A, Polat, H.A. (2015). The Ottoman Empire's first attempt to establish hotels in Istanbul: The Ottoman Imperial Hotels Company, *Tourism Management*, 51, 103-111, doi.org/10.1016/j.tourman.2015.05.016
- Ceza kanunname-i hümayunu, *Düstur 1/1*, Matbaa-i Amire, 1389 (537-597)
- Çetin, E. (2018). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde otel ve misafirhanelere dair düzenlemeler, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29,1, (1-14). doi: 10.17123/atad.435706
- Engin, V.(2016). *Sultan II.Abdülhamid ve İstanbul'u*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Eralp, Z. (1983). *Genel turizm*, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları: 3, Ankara: Turhan Kitabevi
- İpşirli, M.(1993). Cuma selamlığı, *TDV İslam ansiklopedisi*, 8, (90-92)
- Koçer, G. (2020). Turizmin tarihini keşfetmek: modern turizmin doğuşu ve Doğu'nun cazibesi, *Near East Historical Review*, 10 (3). doi.org/10.29228/nehrrview.43302
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ilk sergiler ve sergi-i umumi-i osmani, *Belleten*, 47, 185, (195-235). https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1780/tur
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2506, Milli Eğitim basımevi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Seyyahine tercümanlık idenler hakkında nizamname, *Düstur 1/6*; Devlet Matbaası, Ankara (1939), (784, 785)

- Yılmaz, A, Yetgin, D, Kozak, N. (2018). A hotel in anatolia in the last period of the Ottoman empire: Hotel tadia (1892–1922). *Tourism Management Perspectives*, 26, 118-125, doi.org/10.1016/j.tmp. 2017.08.002
- Yılmaz, İ. (2020). Osmanlı polis teşkilatında otomobil, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 1, (38-48). doi: 10.32709/akusosbil.486497
- Yüksel, A.(2010). Zamansız bir teşebbüs: I. Dünya savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda turizmi geliştirme gayretleri, *Doğu Batı*, Yıl: 13, 52, (200-225)

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.